

Miskolczi Ambrus

TERMÉKENY HARAGVÁSOK, AVAGY A SZABADSÁG-ÓDA „REJTÉLYE”

Kazinczy Ferenc nyílt és rejtett dialógusa Batsányi Jánossal
és Sipos Pállal

I

Kazinczy és Batsányi 1788-ban együtt indították és kezdték szerkeszteni a kassai *Magyar Museumot*. A jozefinista irányzathoz közel álló Kazinczy fogalmazta a programcikket, amit azután a nemesi szabadságmozgalom hívéül szegődött Batsányi erősen átstilizált. Batsányi beavatkozása olyan mélyreható volt, hogy Kazinczy utóbb nem ismert rá saját írására, és a szerkesztői önkényre válaszul kilépett a szerkesztőségéből. Persze nem ez volt az első konfliktusuk. Kazinczynak az sem esett jól, hogy Batsányi nem vállalta MESSIÁS-fordításának átnézését.¹ De a legfájóbb irodalmi seb az volt, hogy miután megnézte a BÁCSMEGYEI korrektúráját, Batsányi azt javasolta barátjának, hogy az egészet vesse tűzbe, mert „*a munka nevetségessé*” teszi, „*egy hős nemzethez nem illik ez az asszonyi szerelmes nyavalygás*”, „*a magyar úgy nem epedez*”. Kazinczy ezt a kritikát fájó sebként hordozhatta, amiről csak 1827-ben beszélt Toldy Ferencnek – akkor, amikor már úgy vélte, hogy végképp az egykori barát fölé kerekedett.

Szaunder József szerint „*a régóta fejledező, majd szétváló s egymással szembe is forduló politikai és ízlésirányok különböztek most össze*”. Batsányi „*ízlésében minden korai romantikussága mellett is konzervatívabb*”, Kazinczy „*a nyugatias polgári ízlést*” képviselte, és aztán „*filozófiailag megy mélyebbre*”, mint egyelőre diadalmas vetélytársa. Útjaik közben a jakobinusperben előbb a bíróságon, majd a börtönben találkoztak.

Kettejük közül a politikai radikalizálódásra hajlamosabb Batsányi volt az óvatosabb. Egyáltalán nem vonzotta a titkos társasági kultúra, így Martinovics szervezési kísérlete elől is elzárkózott, ami persze nem akadályozta meg a nagy konspirátort, hogy elene ne valljon. Nincs okunk Batsányi tagadó vallomásában kételkedni. Martinovics keletteljes modora nem hatott rá, nem hitt neki, amikor „*jól gyakorlott sarlatánnak az arckifejezésével ünnepélyesen*” a Reformátorok Társaságáról tájékoztatta. Világosan megmondta neki, hogy „*nem barátja a titkos társaságoknak*”, a szabadkőművességet viszont becsüli, mert – mint hangoztatta – amennyire meg tudja ítélni, „*igaz és tevékeny emberbarátok egyesülése*”, bár a tagok kevéssé gondos megválogatása miatt „*nagyrészt elfajultnak tűnik*”. És az udvari bizottságnak azt is elárulta, hogy nem tudta eldönteni, Martinovics besúgó vagy idegen hatalom ügynöke-e. Egyébként is, „*aki Magyarországon olyan forradalmat akar, mint amilyen most van Franciaországban, [...] nevetséges bolond vagy megrogzított álmodozó*”. Kihallgatásai során nem tagadta, hogy „*a műveltek, és ilyenek ezrek vannak, az államrendszer fokozatos javítását igénylik*”, később pedig úgy nyilatkozott, Martinovics olyan zavarosan adta elő neki a két társaság felállítását, hogy egyszerűen nem

¹ Batsányi erről Aranka Györgynek (Kassa, 1792. febr. 26.) így számolt be: „*De több okokra nézve, tellyességgel nem vállaltam magamra az Aristarchusi hivatalt.*”

hitt azok létében. A felvételi szabályokat és titkos jeleket leírta, de mihelyt elváltak, rögtön megsemmisítette az írást.

Batsányi a kihallgatások és a per során a bűnbánat legkisebb jelét sem mutatta. Nem vallott senkire sem, amíg a fővádoltak – mindegyik a maga módján – jól kitálatk és fecsegtek. Szentmarjay például elmondta, hogy Batsányi mutatta meg neki Verseghy MARSEILLAISE-fordítását, Batsányi viszont – gondosan – nem emlékezett, kitől kapta és kié a kérdéses fordítás. Hogy valamit mégis mondjon, megvallotta: két szakaszt ő maga is lefordított, majd odaadta Abaffy Ferencnek, megkérve őt, hogy semmisítse azt meg. Ezzel elébe ment, hogy Abaffy esetleg vallhasson reá (hiszen köztudottan frivol és libertinus figura volt), és így hazugságon fogják. Ezek után pedig védirat helyett kemény vádiratot írt a rendszer ellen, amelyben kifejtette az átalakulás programját. Az ő dolgozata mellett Martinovics kátéi a forradalmi utópizmus primitív stílusgyakorlatoként hatnak, és csak csodálkozhatunk, hogy olyan kifinomult elmék, mint Hajnóczy, Szentmarjay, Kazinczy, Őz egyáltalán terjesztették. Az ügyész szerint Batsányi egy „másik Martinovics”, aki „a nyilvánvaló bűnt” védi. Igaz, kérlelhetlenségének kemény erkölcsi fedezete volt: ártatlanságának ténye és tudata. Ebben még az ügyész is megerősítette, ugyanis négyszemközt megmondta neki: „tudjuk, hogy ártatlan”. De azt is világossá tette, hogy amennyiben hajlandó hallgatni „azokról a körülményekről, melyek” ügye „felderítésére” és védelmére szolgálnak – magyarán, ha nem ragaszkodik ártatlansága bizonyításához –, akkor Őfelsége öt-hat faluval jutalmazza majd meg. Batsányi mindezt 1816-ban spielbergi fogságában vallotta meg, amikor a napóleoni kiáltvány fordítása miatt vonták felelősségre. Nyilván nem minden taktikai célzat nélkül mondta el a hajdani kísértést: erkölcsi fölényét akarta éreztetni kihallgatóival és azok feletteseivel szemben, akik néhány évvel korábban még Napóleonnak paríroztak. 1795-ben a maga módján úgy üzent vallatóinak, hogy jelezte, amikor Martinovics összevissza beszélt neki, akkor Goethe mondására gondolt: „Szeretjük az árulást és gyűlöljük az árulót!”² És kíváncsi volt, mi jön ki a konspiratív fecsegésből.

Batsányi kérlelhetlensége még üldözőinek is imponált. Ami számukra is kínos lehetett, azt a vádemelés során módosították. Okkal vonták felelősségre A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA című verséért. Ez egyértelmű fenyegetés:

*„Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyítoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek!”*

A LÁTÓ című vers is hitelesíti az üzenetet:

*„Rémülve szemlélik közelgető sorsok
A vérre sóvárgó koronás gyilkosok”.*

A felségsértés vádjába is jól beleillettek ezek a versek, kezdetben bele is vették. A gyanúsított költő nem is tagadta, hogy verse „általában a zsarnokok ellen irányul, akik népeiket elnyomják”; viszont azt is hozzátette, hogy ezeket a zsarnokokat „királyom nem kevésbé gyűlöli mint én, és gyűlölnie kell”. Valószínű, hogy így aztán nem véletlenül ejtette el a vád a verselemzésnek ezt a fonálát. Batsányi annak alaptalan voltával már korábban

² Az idézetet Batsányi akarva, nem akarva a helyzethez igazította.

tisztában volt. Még 1792-ben így írt Aranka Györgynek: „*Hamis az ember, míg eleven. Nem lehet mindennek hinni. Gondolja el k. barátom uram! a minap egész egy cimborra állott itt össze, hogy engemet az udvarnak feladjanak. S miért? – azért, hogy (amint ők mondták) a FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA [címmel – M. A.] írt versemben lévő nagy bátorsággal a fejedelmeket megsértettem!! Balgatok! nem gondolják meg, hogy szemtelen árulkodásokkal ők bánatánák meg az udvart, azt mondván néki, hogy ő reá van készítve az a kemény vers. Az én feleletem könnyű volna. Aki rühes, vakarodnék! közmondás.*” Ezek után inkább azzal vádolták, hogy a földesurakra és a papokra vonatkozik a költői fenyegetés, amire a védőügyvéd viszont nyugodtan hangoztathatta, hogy a cenzúra engedélyezte az idézett és a többi kifogásolt verset. Mivel Batsányi nem jelentette fel az őt beszervezni szándékozó Martinovicsot, „mulasztásáért” végül is egy év börtönre ítélték. Megjegyzendő, ha védiratába foglalt eszméit megpróbálta volna a nyilvánosság elé vinni, és kéziratban terjesztette volna, alighanem ennél jóval többet kapott volna. Hiszen a felvilágosodás gondolkodásának megfelelő érveléssel a fokozatos és határozott reform programját fejtette ki – márpedig ez egyszerűen a fennálló állapotok radikális tagadásának illett be. Nem is tagadta: „*A nyilvánosság az állam alkotmányának első támasza, és nélküle a szabadság üres szó.*”

Batsányi vallomásának ismeretében született 1947-ben az az elképzelés, hogy ő volt a „legérettebben gondolkodó”, az egyetlen, aki felismerte a valót: Martinovics spicli, a vérszomjas nádor eszköze, a központi hatalom célja pedig a felvilágosodással való radikális szakítás és a reakció legitimálása. Batsányi tudta ezt, tudta, hogy Martinovics csak ürügy és alkalom a leszámolásra, és azért nem jöhetett haza, nehogy beszéljen. Az összeesküvés historiográfiai legenda, az igazat pedig egyszerűen nem lehetett megmondani, mert „futóbolondnak” tartották volna, aki megmondja. Tudjuk, a kérdés bonyolultabb, ezt a nézetet a magyar szakirodalomban nem is említették, hiszen a besúgás történeti jelensékként való vizsgálatát vontta volna maga után, és alighogy napvilágot látott ez a nézet, beköszöntött a besúgók aranykora; az lett volna futóbolond, aki feszegeti a kérdést, beleértve a költőnek a Martinovics-perben játszott szerepéről értekező Szimonidesz Lajost.³

Hála annak a rendőrminiszternek, Sauraunak, aki már a per elején megállapította, hogy Batsányi „*nem tagadta meg jellemét*”, Batsányi a kufsteini börtönév letelte után állást kapott Bécsben. Miután Magyarországon nem juthatott volna megélhetéshez, Bécsben pedig mégis volt magyar szellemi élet, ez a megoldás végső soron nem volt ellenére. De a hatalom sem bánta, ha közel van, alapos felügyelet alatt. Azt meg ki tudhatja, hogy nem akadt-e olyan posztjozefinus udvari ember, aki talán arra is gondolt, hogy egy nemességellenes akcióhoz még fel is használhatják a költőt, aki valóban nem tagadta meg magát. Pártfogói, akár korábban Magyarországon, Bécsben is szabadkőművesek voltak. Többek között szabadkőműves volt felesége, Baumberg Gabriella apja is, sőt még férj és feleség egymás iránti hűségében is fellelni valamiféle szabadkőműves állhatatosságot.

Az állhatatosság mellett a hallgatás is szabadkőműves erény. És abban is lehet még valami szabadkőműves vonás, hogy Batsányi a politikáról nem beszélt. Úgy tűnik, hallgatólagos alkut kötött a hatalommal. 1810-ben, miután a napóleoni kiáltvány magyar tolmácsolása miatt Bécsből Párizsba kellett menekülnie, ugyanis azt panasolta feleségének, hogy „*hallgatásomért ez a jutalom!*”. Batsányi hallgatott, de titokban írt. A DER

³ Megjegyzendő, hogy a tanulmányát 1947-ben publikáló szerző később kivonult a világi értelmiségi életből, és evangélikus püspök lett.

KAMPF (A VIASKODÁS) című költeményén dolgozott, és ennek egy része név nélkül már 1803-ban megjelent Herder *Adrasteájában*. A mű „*egyik legérdekesebb terméke a francia forradalom által életre keltett bölcséleti lírának*”. Ebben a költő, „*a nemes vándor*” elmélkedik „*fajának nyomorúságán*”, azon, hogy „*maga a rossz jót is hoz magával*”, és győzhet, ha akar, mert: „*Az sohasem bukik el egészen!... Ő az igazságot bizton és mindig / Megtalálja a Természet nagy templomában!*”

De miután vándorsorsra jutott volna, Batsányi még próbálkozott. Ezért kellett Párizsba menekülnie. Befejezte a DER KAMPF-ot, és 1810-ben ki is adta az egészet – névtelenül.⁴ A német olvasóközönség előtt alighanem furcsán hatott volna, hogy éppen egy magyar író kínálja neki a Napóleon-féle világ legitimációját, pontosabban: a demokratikus cézárizmus apológiáját a német romantika nyelvén, sok Schiller-idézettel és Kantra való utalással.

A DER KAMPF költői vízió, az igazság és az erény győzelméért küzdő ember vívódásairól szól, arról, hogy miként lehet megvalósítani a tiszta humánumot, amelynek jegyében az egyén összeolvad az emberiséggel. Függetlenül bonapartista politikai értekezés. Igazi hőse az emberisten, aki felszabadítja a nemzeteket, és meghozza a Jog és az Igazság uralmát, és így az ember felett többé már semmiféle Istennek nincs hatalma. Megoldódik a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS titka, mert kialakul a célszerű államszervezet. Tiszta demokrácia és annak elveire épülő népképviselőt ugyanis nem lehetséges az új Európában. Az embert belső hang vezeti, a benne lévő Isten és az emberiség általános érdeke. Ami előttünk áll, az nem más, mint a Kant által Az ÖRÖK BÉKÉ-ben igenelt igazi monarchikus köztársaság. Batsányi szemében tökéletes a Rajnai Szövetség képviselői rendszere: nem véletlen, hogy „*a társadalmi rend nagy visszaállítója*”, miután felszámolja a feudális rendet, az uralkodóknak „*teljes szuverenitást*” ad, és ezzel véget vet „*a demokratikus anarchiának*”. Az emberisten Napóleon, aki „*Európa szabadságáért és az emberiség méltóságáért küzd, és a világ sorsát mindenható kézzel irányítja*”.

A DER KAMPF eljutott az egykori baráthoz és ellenfélhez, Kazinczyhoz is, aki nem állta meg, hogy egyik levelében így ne nyilatkozzék: „*Meg mernék esküdni, hogy Batsányié. Szörnyű dagály és homály.*” – De vajon valóban ezt gondolta a műről? Arról, amelyet irodalomtörténetünk egyik klasszikusa, Szauder József úgy minősített, hogy „*kivételes rendű és rangú kompozíció*”, amely szerzőjét – Kecskeméti Károly szerencsés kifejezésével élve – valóban „*az anticiáló álom*” költőjévé avatta. Batsányi műve ugyanis a szó legtisztább értelmében utópisztikus látomás, a hozzá csatolt toldalék pedig kiérlelt politikai értekezés.

Hogy Kazinczy mit is gondolt valójában, azt pontosan nem lehet megállapítani. Minthogy azonban Kazinczy is kifinomult gondolkodó volt, kétségeink azért lehetnek. Netán elvakították a szenvedélyei? De milyen szenvedélyek? Mi az ellentét alapja? Miért lett Batsányi valamiféle ellenpélda Kazinczy levelezésében? Merő férfiúi féltékenység munkált volna a háttérben? Ilyen motívumok is szerepet játszhattak. Hiszen egy szokatlanul trágár versében Kazinczy korábban még Batsányi feleségét, az ismert osztrák költőnőt, Baumberg Gabriellát is kigúnyolta – pedig maga is tisztában volt vele, hogy mit jelent a hűséges hitves támasza. A trágár megnyilvánulást mentse, hogy még Kassán, diákként együtt versengtek női kegyekért, amiben Kazinczy alulmaradt,⁵ mert

⁴ Batsányi műveinek kritikai kiadásában a schaffhauseni Városi Könyvtár példánya alapján közölték. – A mű két példányának megtalálása nagy tudományos felfedezészámba ment. Nem tudom, miért nem említik, hogy az OSZK-ban is megvan, meghozza Széchényi Ferenc könyvtárában. Jelzete: 235889.

⁵ Baumberg Gabriellát egyébként Kazinczy később már tisztelettel emlegette, és legfeljebb azon csodálkozott, hogy miért ment hozzá Batsányihoz.

Batsányi ugyancsak jó kiállítású ember volt. Bár a régi sebeknek szerepe lehetett, aligha csak ez választotta el őket egymástól olyan végzetesen.

Nem kétséges, Kazinczynak egyvalamiben biztosan igaza volt: „*karakterünk egészen ellenkező*”. A jakobinusperben Batsányi tagadott és vádolt. Kazinczy tagadott, majd beismerte bűneit (illetve azok egy részét), és bocsánatért esedezett. A merészséget és a bátor tartást nehéz megbocsátani, különösen a már említett korábbi összekoccanások nyomán. Mégis, Kazinczy igyekezett felvenni a kapcsolatot régi harcostársával. Hiszen minden ellentét dacára Batsányi HELICONI VIRÁGOK című 1792-es antológiájába adott verset; és bár a *Magyar Museum* szerkesztőségéből kivált, a lap tetszett neki; egykori barátja Osszián-fordításához pedig kifejezetten nagy reményeket fűzött – ami abból elkészült, azt minden kritikai észrevétele mellett is becsülte. Kazinczy egy évvel szabadulása után, 1802 májusában tett kísérletet a közeledésre. Erre azonban szívélyes, ugyanakkor a további levelezést elutasító választ kapott. „*Képzeliük, barátom, magunknak azt, hogy mi a mostan élő emberi nemzetnek megholtunk*” – javasolta Batsányi, és azt is, hogy éljen „*csendes magánosságában*”, és ott „*mulassa magát a múzsák vigasztaló és gyönyörködtető társaságokban!*” És ki tudja, malíciából-e vagy azért, hogy valóban elrettentse a további levelezéstől, még szóba hozta azt a hölgyet – Ilosvay Krisztinát – is, akinek kegyeiért hajdan mindketten versengtek Kassán, ám a címzett, a cingár kis Kazinczy alulmaradt a daliás Batsányival szemben.

A magánéleti afférokon túl Kazinczy azt sem bocsátotta meg Batsányinak, hogy olykor helyette is félnie kellett. Egész életében őrizte Batsányinak A RAB ÉS A MADÁR című versét, amelynek különös jelentősége abban rejlik, hogy „*első képviselője a szabad versnek vagy szabad ritmusnak*”, ezzel a formával is érzékeltetve a gondolatok szabad áradását, egyszóval a szabadság varázsát és a zsarnoki önkény szeszélyességét is. Erről szól az utolsó sor:

„*Ah! el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldöződ vérengző körmei!*”

Az utolsó sort Kazinczy kivágta, aztán jóval később az oldalszálon megjegyezte: „*A sasnak körmei. Ilyen vala az értelem ezen utolsó sorban.*” A hátoldalon megírta azt is, miként került hozzá a költemény: „*Batsányi ezt az allegóriát magához vette a debreceni vásárkor 180[4] októberben, bálba menvén; nyilván oly szándékkal, hogy azt valakinek mutathassa. Az a valaki nem jelent meg a bálban, és így, hogy rajta ne vesszen, az én markomba nyomá. Magam vágtam el az utolsó sort, még akkor az árnyéktól is rettegvén. Abban a Sas körmei voltak említve. Széphalom, júl. 7d. 1809.*”

Aztán később még tovább gombolyította az emlékezés fonalát: „*De a hiú Batsányi a sas körmeiből elvette a kenyeret kufsteini fogsága után, s hogy a kenyérhez egyebet, s ha lehetne, cifrát is kapjon, a titkos Polizey szentjei közé is felíratatá magát, s közöttök bey dem ehrlichen Departement der Erbrechung der Briefe [a tisztes Levélfeltörő Hivatalnál – M. A.] veve szolgálatot. 1803. júliusban kért, hogy ötet többé, azaz másodszor, meg ne látogassam, mert ő szem alatt vagyok, bémutatta gróf Saurauinak, elbeszélvén ennek, hogy én neki rabtársa voltam, s a levélben nincs egyéb literáriumnál. Pedig én azt neki németül írtam, feltévén, hogy levelem felbontathatik a postán.*”

Valóban: Kazinczy felkereste Batsányit Bécsben, de ez megkérte vendégét, hogy többé ne találkozzanak, mert figyelik, és megtiltották, hogy volt fogolytársaival tartsa a kapcsolatot. 1804-ben vagy 1805-ben mégis írt neki Kazinczy, de Batsányi visszaküldte a levelet, és amikor 1808-ban Bécsben találkoztak, úgy tett, mint aki nem veszi észre a régi ismerőst. Kazinczy közben már egyre több rosszat terjesztett róla. Először csak

filológus módra azon botránkozott meg, hogy a katolikus Batsányi felekezeti szempontokat visz a helyesírási kérdésekbe, és azzal vádolja őt, hogy mint kálvinista, nem szereti a keresztet, és ezért „keresztény” helyett „keresztyn”-t ír; holott – fejtegette Kazinczy – mind a két formát mindkét felekezethez tartozók egyaránt használják.⁶ Azt is szóvá tette, hogy Batsányi szerint a „jottistaság kálvinistaság”. Aztán a széphalmi mester a „*bécsi Pindaros*” állítólagos költői balfogásain kezdett élcelni, versei értékét vonta kétségbe, erőszakos bajkeverőként mutatta be, plágiummal is vádolta, amire ez idáig nem került elő perdöntő bizonyíték.

1810-ben aztán egyik levelében kitalált, amikor megtudta, hogy Batsányi Párizsba ment. Irigység, szájalom és gyűlölet villan fel soraiban: „*Irigylem szerencsédét, hogy Párizst látja s tanulhat. Azt látni, és Rómát, én is óhajtottam mindég, s talán még most is kész volnék újtára. De eltiltatni hazám földjétől, nékem közel annyi volna, mint örökös rabságban élni. Minden írónk közül egyedül Batsányi az, akivel én megférni nem tudtam. Irtózom utjaitól, melyeken magának kenyeret és titulust szerzett Bécsben.*” Mert „*a titkos Polizey-ba volt felavatva*”. Megbotránkozva adta tovább, hogy a „*hiú, önimádó ember*” Párizsba menekült, és nemcsak a napóleoni kiáltvány végső formába öntése miatt, hanem „*oktalan locsogásai miatt*” is, mindennek tetejébe pedig még a feleségét is otthagya. Miután Ausztria helyzete megszilárdult, Kazinczy leveleiben már nem merte besúgónak nevezni Batsányit, közben azonban meg volt győződve róla, hogy Párizsban az osztrákoknak kémkedett. Leveleiben erről virágnyelven nyilatkozott, bár olykor azért elfogta a kétség, hogy egykori barátja valóban szolgálatokat tett-e Bécsnek. Nem tagadta, nem szereti, de „*szívesen*” szánja, mert „*ő is a közügyért fáradt*”, és „*mily gyakran akarta Odisszeuszt játszani!*” Aztán látva, hogy Batsányit kezdik újra felfedezni, 1817-ben megvallotta, hogy őt, Csokonaival és Kisfaludy Sándorral együtt „*bizonyos restriktiókkal s exceptiókkal igen jó, igen tiszteletes írónak*” tartja.

Viszont 1821-ben Batsányi támadott egy kis könyvecskében. Kazinczy érdemeit gondosan elhallgatta, sőt kifejezetten nyelvrontóként állította be. Hogy még jobban elhatárolja magát a hajdani baráttól, ipszilonista helyesírással élt, és az elmúlt évtizedek fejlődését méltatva, nem emelte ki az írók érdemeit, hanem „*Istennek*” és „*fejedelmink*”-nek hála, hogy „*még a közelebb múlt igen sanyarú, s terhes és veszélyes időkben is hazai nyelvünk szent ügyére s egész nemzetiségünk, magyarságunk megújulására nézve annyi előmenetelt tehattünk és tettünk, amennyit a világ közönséges dolgainak zavaros folyamattyához és hazánk egész külső, belső különös állapotjának ismértes környülállásaihoz képest valóban alig várhattunk, remélhattünk volna*”. Ezek után Kazinczy – bár leveleiben nem említette – magánfeljegyzéseiben kategorikusan besúgónak minősítette a linzi „*Goliátot*”, a „*dölyfős ember*”-t. De szenvedélyeit a nyelvszolgálatnak rendelte alá: „*Batsányi megfűvát ellenünk a kürtöt, s jól teszi, hogy fújja. A tőkély közepén áll a két végszél közt, s ahol messzére mentünk, vonjon ő vissza.*” A győző nagylelkűsége és magabiztossága is szólt Kazinczyból. Most már megengedhette magának, hogy őszintén lesajnálja: „*ez az ember 38 esztendőök oltá nem hogy előre haladt volna a kor szellemével, sőt szemlátomást visszaesett az ízlésben s ismérteketben*”. Nem tagadta, örül a támadásnak, hadd „*tudja meg a világ, hogy mi ketten egymást nem szenvedhetjük*”. De 1827-ben azért – miközben összes eddigi sérelmeit és

⁶ Kazinczy ugyanis elfogadta Révai Miklós nyelvtörténetileg megalapozott szóelemző helyesírási szabályait, jottista volt az ejtéshez való igazodást hirdető ipszilonista többség ellenében. (Látja – írja a jottista, míg az ipszilonista szerint az ejtéshez igazodó helyes alak: láttya.) Az ipszilonista a közérthetőségre hivatkozott, csakhogy ez csalóka is lehet, mert mint Kazinczy mérgesen szóvá tette, lánya a hont honynak ejtette, mert „honja” helyett „honnya” alakot olvasott.

kritikáját előadta – megvallotta Toldy Ferencnek, aki a magyar irodalomtörténeten dolgozott, hogy A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA „*ítéletem szerint ez a legszebb verse, amit valaha írt*” (sőt „*minden dolgozása közt egyedül szép*”). Most már azt is nyílt formában megírta, hogy véleménye szerint Batsányi besúgó volt, nem tudhatván, hogy levelének címzettje, Toldy Ferenc viszont túl közel kerül majd a főhatalomhoz.

Batsányi aligha lehetett besúgó. Az viszont valószínű, hogy Kazinczy nem tudta magának megmagyarázni Batsányi magatartását. Tudta, hogy ártatlanul fogták el, de „*egy esztendei fogságra kárhoztattaték, mert magát tiszteletlenül, sőt vakmerően viselte a fogság alatt*”. Például Budán égő szénnel írta a falra:

*„Szép a hazáért veszni, viselni rab-
Láncot, s halált szenvedni dicső dolog.
Amely halandó él s vesz érte,
Nemzeteket nemesít nevével.”*

„*Ezért és efélékéért*” ítélték el Batsányit – Kazinczy szerint. Mert „*Batsányit éppen ez az ő gőgös bolondsága menté meg azon veszélytől, hogy a Martinovics hálójába nem került. Látván a pestiek az ő oktalanságát, írtak Martinovicsnak, hogy ezt magához ne csatolja*”. A per anyaga szerint a nagy konspirátor megpróbálta beszervezni, de meglehet, hogy egy pesti üzenet is arra ösztönözte: hagyjon fel a további kísérletezéssel. A periratokba nem került be a falra írt vers története, és az egész talán csak legenda. De ez nem változtat a tényen, hogy a történet hathatott az értékek hierarchiáján eltűnődő Kazinczyra. Ő maga ezt jegyezte fel, mintha csak Batsányinak akart volna válaszolni: „*Febr. 1795. »Liber-tas! sanctum nomen! omni carior auro! caro tamen pretio redempta, si vel unius insontis vita venias!« Fr. K.*” (Szabadság! szent nevezet! minden aranynál drágább! mégis drága árat fizetünk érte, ha akár egyetlen ártatlan életébe kerülsz!)

Majd Kufsteinban 1799-ben a következőket vetette papírra: „*Házunk szeretete rokon érzés a hazáéval, s aki atyáit nem tiszteli, kiktől lételet és mindenét vette, az háládatlan a nagy istenek eránt is, kiknek ezek képeik.*”

Kazinczy Batsányi-ellenességében a főszerepet az játszotta, hogy nem volt kulcsa egykori fogolytársa sorsának értelmezéséhez. Nem tudta, hogy a kufsteini fogság után miként is kaphatott Bécsben állást. (Paradox módon az örök szabadkőműves, Kazinczy nem érzékelte a szabadkőműves szolidaritás lehetséges hatását Batsányi életpályájának alakulására.) Nem értette, hogy a linzi internálással később miért és hogyan úszhatta meg a napóleoni kiáltvány tolmácsolását, és nem értette a Párizsba menekülést sem. Hiszen Batsányi „*örülve fordította le a proklamációt, s a kávéházakban s az utcán szidta az ausztriai uralkodást, s örült annak elsüllyedésén*”. Majd Párizsba ment, de mivel nem kapott jó állást, „*a hazaszeretet felébredte benne, kivált hogy felesége két ízben küldetett hozzá*”. Batsányi „*tehát Napoleon ellen viselt spioni szolgálatot*”. Majd amikor újra osztrák fogságba került, „*azt mondta, hogy ő a kávéházakban azért mennydörge az ura ellen, mert a titkos polizey embereinek az szabad. A felelettel nem elégedtek meg*”. Kazinczy sem. Elhitte azt, amivel szerinte Batsányi az osztrák hatóságok előtt mentegetődzött, elhitte, hogy a titkosrendőrség tagjának mondta magát, és a provokálást szakmai kötelességként tüntette fel. A kihallgatási jegyzőkönyvekben azonban mindennek nincs nyoma. Így jószerivel az egész csak szóbeszéd – ami viszont jellemző a légkörre.

Batsányi sajátos erkölcsű ember volt, aki a titkos társasági kultúrától viszolygott, ugyanakkor a magántársasági kultúra fegyelmét és kötöttségeit sem bírta elviselni.

Nyilvánosságot igenelt, de csak névtelenül tudott ott megjelenni. Nem lévén nyilvános közélet, az értékhiúság magányos harcossá tette. Metternichnek a maga módján igaza volt, miután Batsányit beszélni hagyva, megfigyelte: „...tüze elragadja őt, ő nem tud alkalmazkodni a társadalmi viszonyokhoz, s minden helyzetben szerencsétlen lesz, mert nem tud semmibe beilleszkedni”. Napóleon névtelenség mögé rejtező civil katonája lett, és nagy áron váltott magának biedermeier nyugalmat, saját házasságának demokratikus kultúrájában kellett élnie. Ugyanakkor a dunántúli írók között akadtak barátai, a legmeghittebb Kisfaludy Sándor volt. Az önkifejezés lírai formáinak csiszolásában azok között is mély barátság szövődött, akik mai ideológiai nézőpontból ellenfeleknek tűnhetnének. Kisfaludy ugyanis a napóleoni háborúkban éppen a magyar nemesség nemzeti öntudatát és harci morálját próbálta fokozni, és a Habsburg-hűség orientációját képviselte.⁷ Batsányi János mégis aprólékos műgonddal javította Kisfaludy Sándor verseit, és hazafiságáról is csak elismeréssel nyilatkozott, magyar Petrarcának nevezte. Politikai nézeteik különbözősége ellenére összekötötte őket a francia forradalom iránti egykori lelkesedés is. Kisfaludy Sándor is megírta a maga Párizs-köszöntő versét, A FRANTZ ORSZÁGI ZENDÜLÉSRE címmel:

„Lelkem vigasztalodj! Vagynak még oly hívek,
Az emberi nemért, kiknek érez szívek
Járomba szorult vér meg nem hűlt egészen,
Terhes szolgálatja buzdul s erőt véssen
A királyi székek dűlnek megrázódva,
Nem rab már az ember a nyúghöz fojtódva.”

Ez kétségtelenül kevésbé jó, mint Batsányi hasonló költeménye. A különbséget Kisfaludy is nyilván érezte, és ezért is fogadta meg barátja stilisztikai tanácsait.

A feudális nacionalizmus konstrukciójában Kazinczyval szemben Batsányi a jakobinus hagyomány egyik képviselője, aki először költészetével a felvilágosult rendi törekvéseket támogatta, aztán „nem sokkal utóbb ezeken túlhaladva az antifeudális felvilágosodás zászlaját emelte magasra”, és lengette rendületlenül, hogy 1809-ben „a »jakobinus« reformista antifeudalizmust” képviselje Kazinczy ellenében. A konstrukcióba jól beleillett káderlapjuk is: Batsányi „mezővárosi polgár fia”, Kazinczy pedig nemes.

A Batsányi és Kazinczy barátságát felváltó gyűlölködésnek a motivációját azonban ma már nem kötelező egyértelműen osztályviszonyokkal magyarázni. Kisfaludyt inkább lehet nemesi elitizmussal és rátartisággal vádolni, mint Kazinczyt. A plebejus származású Batsányi és a nemes Kisfaludy barátságában a demokratikus elitizmus és a nacionalizmus háttérbe szorította a rendi mozzanatot. Kisfaludy nacionalizmusa már olyan individualizmussal járt, amely a modern polgáriság alapja, így még eltérő utópizmusukban is mintha némi rokon vonás lenne. Kazinczy értetlensége a tőle idegen emberi magatartásnak és a tette kész radikalizmusnak szólt, amivel nyíltan még vitatkozni sem tudott – először mert nem nyílt rá alkalom, utóbb meg mert már nem volt érdemes.

Minden ellentétük mellett Kazinczyra mégis valami Batsányival való titkolt szolidaritás jellemző, ami több, mint amit a nyelvszolgálat közössége diktálna. Emellett szól az is, hogy Batsányit elmarasztaló leveleinek szokásos bűnlajstromából rendre kihagyta a DER KAMPF-ot. Ezt – talán – csak egyszer említette, mint láttuk, elítélve formáját,

⁷ Megjegyzendő: Kazinczy éppen ezért meglehetősen értetlenül állt a barátságuk előtt.

de a tartalomról ekkor is hallgatott, talán saját érdekében is. Nem akart politizálni, nem akarta feszegetni azt, amiben egyetért Batsányival, és ami elválasztja őket.

Kazinczy és Batsányi két olyan egymásnak feszülő politikai programot képviselt, amelyet közös mozzanatok össze is kapcsoltak. Mindkét program az örök és folyamatos haladás jegyében áll. Közös az utópia, eltérő a gyakorlat. Schuy Gilbert a lényegre tapintott: *„A forradalmi korok általános és nagyjában közös tulajdonsága a türelmetlenség a kínálkozó alkalom gyors felhasználásában. Ebben a lázas és izgatott sietségben nem a végeredmény, hanem csak a legközelebbi, de még bizonytalan cél vezeteti az embereket. Korának ezen jellemző vonását látjuk Batsányiban is.”* Innen tetteinek logikátlansága és a sok megpróbáltatás, majd szenvedés. Ugyanakkor a DER KAMPF okfejtését nemegyszer logikátlanság jellemzi, mintha szerzője – mint magát megnevezte –, *„a hajlíthatatlan demokrata”*, nem bízna teljességgel az istenemberben és általában a felsőbbrendű emberekben (höhere Menschen). Kétségtelen, hogy mindent megtett annak érdekében, hogy tevékenységét – papíron – alárendelje a boldogságot garantáló örök törvényeknek, *„az emberi nem természeti törvényeinek”*, amelyek érvényesülését éppen az istenembernek kell kiharcolnia, akinek meg kell teremtenie a lehetőséget, hogy *„a gyakorlati ész”* megvalósítsa *„az egyedül üdvözítő képviselői alkotmányt”*, és fokozatosan szabályozzák és tökéletesítsék alapját, a választójog gyakorlatát. Persze óvatosan, mert egy rossz lépés mindent tönkretelhet, ezért csak a körülmények ellenállhatatlan nyomása alatt szabad cselekedni. Mint tudjuk, a magára hagyott európai történelemben nem volt példa, hogy bármiféle önkényuralom magát önszántából így megreformálta volna, és ha mégis hozzáfogott, akkor meg már késő volt. Ezt mintha Batsányi is érezte volna. Lelke és szelleme az utópiában lebegett, ugyanakkor a valóságra is tekintett, még hozzá a magyarra. Nem nevezi meg Magyarországot, de írásában sok minden a magyar tapasztalatra utal. Ön-életrajzi vonatkozása lehet annak a kifakadásnak, hogy *„haj annak, ha a sors olyan országban hagyta megszületni, amelynek fénytől iszonyodó kormányzata”* üldözte az emberbarátokat, *„mint általában minden tehetségesebb és liberális férfiút”*. A magyar helyzetre illik annak jelzése is, hogy a rendi alkotmány, amely a népnek kedvező reform ellensége, *„egészen kivételes esetben szükséges rossz, és még ennél is több lehet: éspedig ott, ahol a rendek lététől és energiájától függ a nép egész nemzetisége és önállósága”*. Ez ott foroghatna fenn, ahol a kormányzat *„teljességgel idegen és az uraltak jellemével és nemzeti individualitásával egyáltalán nem azonos, hanem állandó határozott ellentétben állna és működne, és csak a régi alkotmány megdöntésén munkálkodna, hogy saját önkénye szerint adjon törvényeket, és különböző önkényes intézkedéseket hozzon, azaz ellenkezés nélkül vesse ki az adót, állítson újoncokat, viseljen hadat, az erkölcsöket, szokásokat és nyelvet megváltoztassa”*. Ilyen helyzetben az ilyen alkotmány *„igazi palládium, amelyet nem lehet eléggé gondosan őrizni és vigyázni”*.

Kazinczy – és a feudális nacionalizmus, ha lett volna – mit tett egyebet, mint óvta a palládiumot? A DER KAMPF csak megerősíthette őt, és a felvilágosodás hagyományát és értékeit – a maga módján – őrző politikusgarnitúrát, arisztokratát, középnemest, értelmiségit egyaránt. A felvilágosodás hagyományát éltető alkotmányvédő írást itthon nem lehetett a nyilvánosság elé bocsátani. Kéziratot terjesztést – konzervatívabb tartalommal – is legfeljebb csak olyan nagy megtérő és vezeklő, mint Széchényi Ferenc engedhetett meg magának. Mégis, a DER KAMPF talán termékenyítő módon hatott Kazinczyra. És ennek mély alapjai voltak.

Van ugyanis valami alapvető szemantikai rokonság Kazinczy és Batsányi között, hiszen mindketten a felvilágosodás fogalmi eszköztárával éltek, mindkettőt *„a bennünk lakó Isten vezérelte”*. Igaz, Kazinczy ritkán nevezte magát demokratának, hanem inkább

arisztokratának. És némi fölényességgel tette szóvá, hogy Batsányi ugyan nemesnek hírlelte magát, de ezt sohasem lehetett igazolni, és azért olykor – többé-kevésbé – durván leszólta Batsányi modorát. De hát ez nem olyan nagy vétkek: Balzac és Stendhal is nemesnek adta ki magát. Ráadásul olykor Kazinczy sem vette volna rossz néven, ha grófnak születik, nem pedig csupán jó nevű nemesi családba, miközben neki keményen meg kellett dolgoznia a megélhetésért – nemegyszer átkozva az órát, amikor író lett. Kazinczy társadalmi helyét közepes rendi státus és gyenge pozíció jellemezte, viszont erős státus és pozíció „az írói demokráciában”. Levelezésében gondosan vigyázott a címekre, de olyan arisztokratának, akivel jó viszonyban volt, nem titkolta: „*az arisztokráciai elmétlen bűz és a sansculotti égalité között az igazság közben áll*”. Batsányi rendi státusa fikció volt, és pozíciója még gyengébb, mint Kazinczyé. Mint literátor, a „*tudósok osztályába*” sorolta magát, és így tartotta magát nemesnek, mert műveltsége, szellemi tevékenysége révén nemesekkel egyenlő sorba került – az „*írói demokráciában*”. Kazinczy nem élt ezzel a kifejezéssel sem, de tartalmilag pontosan körülírta:

*„Örök faj a választottak faja,
S ámbátor abban senki származást
Nem vett anyától, nem fogy el soha.
[...]
Nincs közfal itten; aki jó, rokon.
Szín, nyelv, szokás nem szül különbözést,
Egy tisztjek, egy törvények, egy hazájok.”*

Kétségtelen: ez harcos szabadkőműves vallomás. A páholyok népe a szentek közössége, később az esztétikai és morális létezés hordozói és őrei. Ebben a világban a nemesség lelki nemességet jelölt. Spielmann báróról, II. József befolyásos bizalmasáról meg is jegyezte magának: „*Ez az ember egy bécsi suszter fia volt, s elég nemességgel bírt szüleit nem szégyenleni.*”

Az idézett sorokban a színre való utalás a felvilágosodásban is jelen levő rasszizmus elmarasztalása, de hazai tapasztalatok is meghúzódnak mögötte: a cigánysors átértékelése. Amikor Kazinczy lányával és inasával Erdélyben utazott, Torda mellett meztelen cigánygyerekek vették őket körül, pénzt kértek, és a pénz reményében cigánykereket hánytak a kocsik körül. Az író keserűen vette tudomásul, hogy inasa milyen „embertelen”, mert akkor buzdította az egyik gyereket, amikor előre látta, hogy a gyerek bele fog esni egy útszéli pocsolóba. Egyik erdélyi levelében meg is jegyezte: „*Mint a spártai atya vivé gyermekét a marhává részegedett helóta szemléletére, úgy éreztetém én most az enyémmel, mely különbség van köztiünk s embereim közt, s mely kínos érző léleknek az emberiséget ezen elaljasodottságban látni, s mily illetlen abban találni örömet, ami másnak fáj, ami mást aláz.*”

A páholyon belüli egyenlőség felmagasztalása olykor rendszerkritika is. GRÓF DESSEWFFY JÓZSEFHEZ intézett 1809-i versében így vallott:

*„A cím csak báb; csak hang az a nemesség.
Deukálionnak népe mind rokon faj.
Nincs pór közöttök, nincs nemes; s ha van,
Bár trónuson ül, pór a kába: de
A bölcs, ha porban fekszik is, – Király.”*

Ez a kemény rendszerkritika akár felségsértésnek is beillik. Nem alkalmi villanás terméke. Születése után három évvel Berzsenyi Dánielnek is megküldte. Talán azután, hogy olvasta a DER KAMPF-ban: „...uralkodó is lehet a kunyhó fiából”.

Batsányinál „az örök faj”-t a felsőbb emberek (*höhere Menschen*) alkotják. Uralma a nemzet akaratán nyugszik, de ismeri a titkot: nem törődik „a csöcselékfecséggel”. Kazinczy korábban a TÖVISEK ÉS VIRÁGOK mottójaként Goethét idézte: „A szellem és a művészet művei nem valók a csöcseléknek.” A csöcselék szociál- és kulturális antropológiai fogalom, nem egyszerűen a műveletlen, hanem a hatalomra törő műveletlen és amorális figurák sokasága, élükön azzal a Németh János nevű köztudóval, aki őt is halálba akarta küldeni. És egyébként minek nevezhető az a sokaság, amely – Párizstól a budai Vérmezőig – a kivégzésekben lelte örömét? Nem is beszélve a megvadult tömegekről, amelyektől Batsányi is tartott. Ilyen szorongató időkben kiutat talán a filozófia kínál. Kazinczy errefelé indult el. De vajon elszakadhatott-e teljességgel Batsányitól?

II

Kazinczy Ferencnek szerencséje volt, amikor megismerkedett Sipos Pállal, a sárospataki matematika- és fizikatanárral, aki a magyar filozófia nagy ígérete volt, hiszen miután az erdélyi Tordosra húzódott vissza, teljesedett ki, sajnos csak kézírataiban. Kazinczy és Sipos életre szóló barátságot kötött, ez paradox módon akkor mélyült el, amikor fizikailag a távolság megsokszorozódott köztük. Sipos gazdagította Kazinczy filozófiai ismereteit, és erősítette a filozófia iránti fogékonyságát. A széphalmi mester pedig arra biztatta barátját, hogy írjon filozófiai költeményeket, és így érvel: „A mi korunk frivolitásnak kora: megalacsonyítottak bennünket, hogy velünk mind azt tehessék, amit akarnak. Illő, hogy ki erőt érez magában, ellene szegezze magát a reánk törő szörnyű veszedelmeknek. Poétai munkák erre igen alkalmasok, mert a nem siket olvasót vonzák az olvasásra. Ezért öltöztetem poétai formákba a filozófia tárgyait, amennyire tőlem kitelik, és a poézisi előadásra alkalmasok.” Nemsokára legnagyobb filozófiai költeménye telt ki tőle: PROF. SIPOS PÁLHOZ, amelyet „manicheuszi episztólának” is nevezett.

Kazinczy ebben a költeményben mellőzte a reá jellemző kellemet is, inkább ironikus hangot ütött meg, és a lét nagy kérdéseit állította előtérbe. Siposhoz intézett – 1812. május 17-i – levelében „poétai pajkosságnak” minősítette a „manicheuszi episztóla” sok fontos elemét is, mert „abstracta dolognak lepel kell”, és „a lepel nem lehet más, mint csak játékos színű” De persze a játékoság is komoly.

A nagy költemény meghökkentő, anakronisztikusnak tetsző vallomással indul:

„Manicheussá⁸ lettem, s azt hiszem,

Hitem, ha kell, bármely kínos halállal,

Akármely gyötrelmekkel, megpecsétlem...”

A perzsa Manes (Mani) a gnózisba lehelt új életet, abba a hiedelemrendszerbe, amely két isten jelenlétét vallotta: az egyik teremtette a szellemi világot, a másik a tes-

⁸ OSZKK, Fol. Hung. 879. 1. változatban: „Manikkheusschá”. A különböző változatok kronológiáját nem állapítja meg meggyőző módon a Gergye László szerkesztette 1998-as kritikai kiadás sem. Ezért a legkérlelőbbnek tűnő változattól idézünk.

tit. A testi világ része maga a társadalmi rendszer. Ez ellen lázadtak a saját testüket sanynyargató flagellánsok vagy a hivatalos egyház ellen küzdő balkáni bogomilok és a francia albigenések. Mártírokként állnak előttünk. Szexuális szabadságuk szabadságkultuszuknak hat, de az ösztönélet szabadon bocsátása egyben a testiség elítéléséhez kapcsolódott. A gnosztikus önpusztítás mások pusztításával társul – az önüdvözítés jegyében. A XVIII. század libertinizmusában van némi naiv gnózis, Sade márki már akár gnosztikus bohócnak is beillik, anélkül, hogy hivatkozott volna a gnózisra. A XIX. század elejének német filozófusainál, Schopenhauernél és Hegelnél már a kortársak is kimutatták a gnózis hatását. Magyarországon csak érintőlegesen került be a filozófiai irodalomba. Kazinczy talán az első, aki versbe foglalta. Más nagy súlyú magyar költőnél nem is került elő a gnózis, csak az általa megvetett, ám népszerű versfaragónál, Mátyási Józsefnél, aki így jellemezte az ember útját az ismerettől a cselekedetig:

*„Azonban, útitárs! jer Isten hírével,
Tézeusszal indulsz és szerencséjével?
Ha régentén őtet menté a Gnoszisz esze:
Itt a vezérfonál én velem is – nesze!”*

Nem vitás, nem ez Mátyási legjobb verse, arra azonban alkalmas, hogy érzékeltessük, mit is jelenthet a gyakorlatban az ízlés kultusza, aminek Kazinczy volt a prófétája, akire az irodalomtörténeti köztudatban rossz idők járnak. Weöres Sándor így ítélte meg a nagy előd munkásságát: *„Episztoláiban, epigrammáiban rejltő esztétikai nézetei nagyrészt ma is érvényesek; nem érthetünk egyet egyoldalú szellemi arisztokratizmusával, a vulgáris irodalom megvetésével.”* De talán akkor némileg egyetérthetünk, ha Kazinczy költeményének bármelyik négy sorát összevetjük Mátyási-idézetünkkel. Átérezhetjük, miért nem kért Kazinczy az egyébként szórakoztató vulgáris irodalomból.

Bármennyire ironikus hangütésű is Kazinczy episztolája, indokolt a kérdés: vajon megkísértette-e a gnózis? Hiszen válságos idők jártak, amelyek kedveznek a gnózisnak. A gnosztikus emberből azonban hiányzik az ironia, és a hivatásos filozófusból is. Kazinczynál a filozófiai tájékozódást átszötte az, amit egyszerűen *prózai élettapasztalatnak* lehet nevezni. Filozófiai eszmefuttatásai, mint azt már mások bemutatták, Kant és Fichte egofilozófiájához kapcsolódnak. Az intertextuális szövevényben kiismerjük magunkat. Az életben viszont kevésbé, márpedig Kazinczy épp az utóbbihoz keresett kapaszkodókat. Ábrázolásában az élet örök harc. És ki ne érezte volna, hogy korának harca – a napóleoni világháború: nagyhatalmak közötti háború és propagandaharc az emberi lélekért – is ennek az örök harcnak egy fejezete, miközben a két őselv, a jó és rossz, ennek megfelelően a jó és a rossz isten küzd egymással:

*„Két, két isten van; és bizony nem egy!
Szelíd az egyik s jóltevő; szeret
Segélni a jámbor botlón, s tévedésit
Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonzza,
Gyakorta még ha rugdalózik is.
Kaján a másik, és bukásnak örvend;
Fénybe öltözik, hogy csalhasson, különben
Sötét alakban kullogván, ha hol
Prédát találhat, mely cselébe hulljon.*

*S e kettő verseng s harcol szüntelen,
S rabolja a másikának híveit.
Ez a hatalmas két ellenkező
Gyakorta harcol énmiattam is.
S a kormos isten, aki rényemet
Még minden rám-omlás alatt erősbnek
Lelé hatalmánál, most már agyamra
Tevé ki a célt, és azt ostromolja.*

*De most nem túrve a szenttelent tovább,
S pirulva költözött egy újabb honba;
S így súgja nékem kétes oktatásit.
Ilyenkor ötlet nézem a fejér
Istennek, s elnyél a vetett kelepce.”*

A megtévesztő isten akár a Batsányiba költözött és az általa megszólalt isten is lehet. Ő közli a – napóleoni? – csábítást, de már egyszer ő maga, Kazinczy sem tudott ellenállni a csábításnak, elnyelte a kelepce, a börtön, ahogy ő maga gyakran emlegette: a kalitka. Ezek után:

*„Majdan magamhoz térek, s a csalást
Csalásnak ismerem, s uramhoz állok.
De ah! megint új kín rohan reám;
Mert megzavart lelkem most azt gyanútja,
Hogy a fejér, kit híven tisztellek,
Csak álkép, és alatta a kormos ül.
Ismerd ki a leckén, oh te, kit tovább
Nem hánynak a habok, kitől jön az,
S tanácsod fojtsa el a kétségeket.”*

Kazinczy számára a csábítás a szabadság szirénhangja. Aztán az én és a közösség örök játékának lehetünk tanúi, a költő azonosul a néppel, emelkedése az ő emelkedése, süllyedése is az övé és az emberi nemé. Persze minden viszonylagos. De ennek a viszonylagosságnak a leírása a romantikus lelkesültség és kétségbeesés paroxizmusait előlegezi meg; Vörösmarty nagy költeményeit. Ezekben lehull a sok klasszicizáló díszítő elem, eltűnnek az antik figurák, és marad a nagy téma: az emberi sors. Az alapprobléma: a szabadság. Meglepő lehet, hogy a Sipos Pálhoz intézett elmélkedésben a legnagyobb „pajkosság” – ha szabad Kazinczy kifejezésével élni – az, ahogy a fenti kérdéseken tépelődő költő álomba merül, és álmában felhangzik a SZABADSÁG-ÓDA:

*„Csudálatos szent istenné, Szabadság!
Vágy-e te? vagy hogy vagy, csak untalan
Vágyásunk képzél? Hol vevéd lakásod?
Feléd ragadnak óhajtságaink,
S sehol nem lelnek. Aki tégedet
Erővel megkapott és azt hiszi,
Hogy már ölébe zárt s ottan maradsz,
Elhúl, midőn föleszmél, s karja közt*

*Csak árnyat lél és elfoszló ködöt.
 Sanyar vagy hozzá, és igaz. Neki
 Magad nem kellesz. Ő nem érted ég,
 Adásaidra vágy, és bért keres.
 Törvény alá szeretne hajtani,
 S vak látni, hogy te nem tűrsz semmi igát.
 Igaz vagy, és csak annak szállsz keblébe,
 Ki benned téged kedvel, s a szabadnak
 Szabadon ereszti láncá alá magát.
 A martalék, kit földig nyom le súlya,
 S epedve nyújtja utánad karjait,
 Nem érti, hogy te tőle messze nem vagy,
 S el-elhalasztja a megjelent kegyest.
 Ne kapkodjon feléd, és bírní fog.
 De aki tőled vette szellemét,
 Az tégedet szelídebbnek tapasztal;
 Nehéz bilincseit játszva csörteti;
 Kezéről a vas önmagában hull le,
 S elzárva börtönében is szabad.”*

Mintha Napóleont és Fichtét jelenítette volna meg Kazinczy. Azt a Napóleont, aki a szabadságot akarta törvénye alá hajtani. Ezzel szemben ott áll Fichte, aki az én szabadságát és mindenhatóságát hirdeti: „A transzcendentális filozófusnak fel kell tennie, hogy minden, ami létezik csak egy Én számára létezhetik, és egy Én számára létezik, az csak egy Én által létezhetik.” Az Én „cselekvő”. Akarás és képzetalkotás egymást feltételezi. Az Én így maga az ész, amely az akaratot vezérli. A cselekvő Én szabadnak hiheti magát, saját szabadságát meg is valósíthatja a kultúrában – Kazinczy tapasztalata szerint. Kant és Fichte szerint a szabadság eszményét követő ember szabad. A szabadság mindenható. Nem ismeri a külső kényszert, ugyanakkor a szükségszerűség erejével hat. A forradalom népe azonban nem szabad. Viszont a gondviselés nem szűnt meg. Létünk lényege a gondolkodás, ezért a gondolat ad fényt, a gondolat világosít meg. De milyen ez a gondolat? Milyen a megvilágosodás?

*„Oh boldog, akinek már fölkele
 Ez a te fényed! Nem fogja azt tovább
 Téveszteni álfény; és ha a láthatónak
 Behunyja is szemét, ő a világot
 Láthatlan ábrázában nézni fogja.
 Ő a természetet csak tetszetes
 Szüksége alatt tekint; mert szeme,
 Szabadság, téged lát való szükségben,
 S benned lel fel a törvényszerűt.
 Otromba káromlás vala az, midőn
 A megvakúltak téged féktelen
 Kéjnek neveztek; téged aki szent,
 Örök s állandó törvény vagy magadnak,
 És semmi esetben azt meg nem szeged.
 A lehető tenálad szünet nélkül*

*Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,
 Hanem az akarat; mert martalékja
 Az óhajtásoknak, azért erőtlen.
 Ez a hatásra intéztetik, s egésznek
 Szövevénye közt hat: de te, szent szabadság,
 Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek
 Szövevényén kívül, nem mint egy erő,
 Melyet viszonthatás vonsz és taszít.
 Te a nem-levőre hatsz; te éltet öntesz
 A holtba, minden elgondolható
 Viszonthatások nélkül, és hatásod
 Az alkotáshoz e miatt hasonlít.
 Hogyan? hasonlít? Sőt való alkotás.
 Ezért nincs semmi néked lehetetlen,
 Ámbár mind, ami van, szükségesen van.
 Ellenkezés nekünk! de csak nekünk,
 Mert tégedet mi meg nem foghatunk...”*

Kazinczy tehát Isten helyébe ültette a Szabadságot. A történelem továbbra is üdv-
 történet, amelyben egyes részleteket a halandó nem érthet, bár szükséges és szükség-
 szerű, és a nagy cél felé visz. A szabadság istennőként való megidézéséhez bátorság is
 kellett, mert a francia forradalom szabadságkultuszát idézte, azt, ahogy képből és szo-
 borban istennő alakjában jelenítették meg a szabadságot. Viszont álombéli ódájában
 láthatjuk a szkepszist, sokan csak önnön hasznukra vadásznak a szabadságkultusz je-
 gyében, erővel akarják a szabadságot megkaparintani. A szabadság – korabeli fordulat-
 tól – megjárásodtat mindenkit a maga módján. A versen a francia példa ihletét érez-
 zük: láthatjuk, amint ember és tömeg annak vonzásába kerül. Láthatjuk a rabságában
 is szabad embert. Mert a szabadság kegyelme olyan, mint az isteni kegyelem. Nem en-
 ged külső erővel, de érvényesülhet a hit adománya, „börtönében” is lehet az ember
 szabad. Mint a predestináció, úgy érvényesül, mint „a szent végezés”, ez maga alá hajt-
 ja a természetet, amelyet a felvilágosodás oly sok híve ültetett Isten helyébe. A nép,
 amelyre Kazinczy utal, egyértelműen a francia nép – az okfejtés elején. Mert közben
 kiderül, hogy nincs választott nép, hanem a szabadság népe azokból az emberekből
 áll, akik Kant szerint kiemelkednek a kiskorúságból, és értelmükkel szabadon élnek.
 Lassan az okfejtés már oda vezet, hogy a szabadságot, miként Istent, csak posztuláljuk,
 mint Kant tette. Szabadok vagyunk, ha azt akarjuk, ami lehetséges, a lehetségest pe-
 dig maga a szabadság jelöli ki. A szabadság azonos a törvénnyel: a joggal, amelyet a
 szabadság diktál. Ez már a jogállam eszményének megvalósulása lenne. De itt vége
 a jelenésnek, Kazinczy mintha megtorpanna a kanti filozófia labirintusa előtt. Inkább
 felébred az álomból, és értelmezi az álomban látott jelenést, pontosabban a szabadság
 értelmezését, és minősíti az értelmezőt, a „Tűnet”-et, az emberfenomént, aki keresi a
 noumenálisat, az emberistent:

*„A Tűnet szörnyű metafizikus;
 S badar beszédén látni, hogy sokat
 Forgatta Platót. Engem ízletem
 Más útra vonsz el. A ki napjait
 A szépnek szentelé, s még a valót is*

Azért kedveli, mert alakja szép,
 Mert a való s a szép egy tő virágai,
 Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,
 Mint a lelketlen testen nem talál.
 Azonban míg ez engem a magas
 Empyreumnak boltján végig hurcol,
 S hallatja vélem cifra zszargonát,
 A másik, látván, néha hogy mosolygok,
 Fülem cimpáját titkon megragadja,
 S int, hogy tekintsem a filozófus
 Palást alatt a kecskelábakat.
 A kecskelábat a palást alatt
 Hiába lestem, s azt kezdém gyanítani,
 Hogy ím ez intést a kaján sugallja. –
 Én nem mosolygom a zszargont, s kerülöm
 A kik mosolygják, mert az nekik új,
 S egyedül azt értik, amit minden ért:
 Jaj annak, akinél homály marad
 Az, ami az értelmesnek nem homály!
 De még is a sok sok.
 S a Bölcs szabad?
 Oh az! ha néki csendes éjszakát
 S jó reggelt nem mond más nap a – profósz.”

Kazinczy Siposhoz intézett levelében maga magyarázta a versét. Horatiusra hivatkozott. És magára Siposra, tőle is vette, hogy a „bölcs még a tömlöcben is szabad”. Hát még az Empyreumban, ahol a görög mitológia szerint az üdvözültek élík életük, a zszargont – az új filozófia nyelvét – beszélve. Aki pedig nevetné az új filozófiát: „a zszargont”, annak meg értésére kell adni: „legyen esze, s értse meg, hogy a poeta pajkosságból nevetközött, de a dolgot tisztelje”. Arról bölcsen nem értekezett Kazinczy, hogy milyen történelmi tapasztalatok épültek be a versbe, inkább az öniróniára tette a hangsúlyt, szépkultuszának a kanti filozófiával való megerősítésére és arra, hogy bár igazán nem tud elmélyülni Kant rendszerének egészében, de tiszteli, és a lényegét érti.

A költemény legpajkosabb és legrejtélyesebb része a SZABADSÁG-ÓDA. Az irodalomtörténeti közvélekedést Kazinczy ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI-nek kritikai kiadása így tolmácsolja: „A versben közölt szabadságódáról maga Kazinczy árulja el, hogy nem eredeti műve, fordításának forrásáról azonban semmi közelebbit nem közöl.” Valóban, Kazinczy egyik levelében utalt arra, „hogy ennek a darabnak a fordítására sok tekintetek vontak”, és „nem tulajdon az én munkám”. Szauder József szerint „idegenből” fordította. De forrását nem jelezte. Viszont ismerve a rejtőzés technikáit, elképzelhető lenne, hogy eredeti. Sőt egyre inkább elképzelhető, főleg akkor, ha kézbe vesszük a költemény különböző változatainak kéziratait,⁹ és elolvassuk a költő magyarázatait, észrevételeit. De az eredetiség viszonylagos.

Az egyik kéziratban a cím mellé a következőket írta Kazinczy: „Pataki Phys. prof. Sipos, nagy tisztelője Kantnak, ennek filozófiáját carptim dolgozá fel, gyönyörű deáksággal, s amint

⁹ Ezek alapján jelzi a különböző változatok közötti eltéréseket a kritikai kiadás, de nem közli Kazinczy utólagos megjegyzéseit.

egy fejezettel készen volt, azt nekem postán küldé meg. Azt kértem magamtól, hogy abból csinálhatnék-e egy episztolát (mint Horátz némely filozófiai leckéből) lefordítam, élébe tévén egy prológust és mellé egy epilógust. A szeretetre méltó ember csaknem megneheztele, kivált az utolsó sorokért, hol dévajkodva úgy szólék, mint Horátz – *praecipue sanus, nisi cum pituita molesta est* [nagyon egészséges, ha csak nem náthás]. Kitérlém tehát nevét a címből, de holta után oda írtam. *Mortui non mordent* – azaz Sipos nem neheztelhet. Szeretetre méltó, nemes lelkű és éppen nem pedáncs ember volt.” Jellemző, hogy ebben a változatban címként Sipos neve helyett Vályi-Nagyot tüntette fel, majd kihúzta. Azt, hogy Sipos filozófiai munkái alapján dolgozott, egy másik kézirat is megerősíti. Ebben a SZABADSÁG-ÓDA nem szerepel, helyén viszont a következő áll: „(Itt következik a Sipos által dolgozott metafizikai fejezet.)”

A dolog pikantériája: a SZABADSÁG-ÓDA forrásait elég pontosan ismerjük, méghozzá magától Kazinczytól, levelezésének kiadott gyűjteményes kötetéből. Sipos Pál 1812. január 29-én megküldte a széphalmi mesternek egyik újabb művét, amelynek címe: EIN PROSAISCHES GEDICHT: AN DIE FREIHEIT. Aztán nemsokára közölte barátjával: „*En Fichte munkáját olvastam a napokban: ANWEISUNG ZUM SEELIGEN LEBEN – ODER AUCH DIE RELIGIONSLEHRE. Berlin 1806. Küldöm néked az extractusát, anélkül hogy Fichtéből csak egy rendet is írtam volna, mert úgy nem extractusnak, hanem excerptunak nevezném.*” Ez a levél február 5-én már meg is érkezett a címzetthez, aki rögtön válaszolt: „*Levelednek német acclusumát gondoskodásimnak tárgyává fogom tenni.*” Kazinczy levelezésének kiadásából arra következtethetünk, hogy az említett acclusum a február 5-én érkezett levél extractusa: *An die Glückseligkeit*, azaz: „A boldogsághoz”, amin vallási nyelven örök üdvösséget érthetünk. Sipos február 15-i leveléből megtudjuk, hogy a mellékletben két írás szerepelt. Ezek közül eddig csak a boldogságesszét közölték. Ha Kazinczy költeményét és Sipos ez utóbbi írását egymás mellé tesszük, egyértelműnek látszik, hogy az is ihlethette a szabadságódát. De elsősorban mégsem az, hanem az ugyancsak fentebb említett „próza-i költemény”: „A szabadsághoz.” Ez utóbbi esszét eddig nem tárták fel, pedig ott található Sipos Pál filozófiai írásainak anyagában, amelyből Makkai Ernő annak idején már közölt, sőt az írásra fel is hívta a figyelmet. Az esszé két változatban is megmaradt, az egyik Sipos kézírásával, az eleje tintával leöntve, a másikat Romy Károly György másoltatta le, és itt-ott bele is javított.

Tegyük a szabadságesszét, ezt a próza-i költeményt Kazinczy költői episztolába foglalt szabadságódája mellé, és figyeljük a két szöveget. Íme a fordítás:

„A szabadsághoz

Édes Szabadság! több vagy-e, mint puszta név vagy talmi dolog, vagy csak forró vágyakozásunk illet téged a Szabadság szép nevével? Mindenütt érezzük a vágyat utánad, anélkül hogy bárhol is látnánk téged. Eltűnsz az elől, aki szorosán tart, és csak árnyadat hagyod neki hátra. Hütlenn vagy hozzá, és mégis igazságos, mert ő csak élni szeretne veled, és nem akar téged azon törvényhez kötni, mit te nem ismersz. Igazságos vagy, és csak annak adod át magad, aki téged magadért akar, aki tehát szabadnak hagy, anélkül hogy megragadna. Hűséges vagy ahhoz, aki szabadon hagy. A láncra vert rabszolga, aki sóhajtozik, utánad epekedik, nem sejt, hogy milyen közel vagy hozzá, bírna téged, ha éppen nem csak megragadni akarna. Akit megérintett fuvalmad, neveti a rabszolga-láncokat, a bilincs úgy hull le róla, hogy érintetlen marad, és a börtönben is szabad.

Igen, te, az elnyomott emberiség igaz megváltója, te széttöröd a hatalmas természet vas szűkségszerűségét, hogy mindent szabadon hagyj, ami szabadságra rendeltetett. Te mindent megzabolázol, ami neked ellenszegül, ami nem kell hogy szabad legyen, teszed ezt azért, hogy a pokoli birodalom hatalmát megtörjed.

Csak a föld szegény gyermekét nyomják még mindig el, még mindig őt sanyargatják. Saját természetét nehéz teherként nehezedik rá, és nem hagy neki elég erőt, hogy terhet elvisselje. Örökre eltaszítottad-e őt mindenható Szabadság? Örökre elhagytad? Nem, bizonyára nem. Te vagy az, jó-tékony Szabadság, aki őt titkon védelmezi. Leplezetlenül abban a szükségszerűségben jelensz meg neki, mely őt nyomja, hajtja, nem ahova ő akarja, hanem oda, ahova te irányítod, és addig mindent megkap, míg ezt a gondoskodást szabadon elismeri, és maga vállalja. Igen, te vagy minde-nütt jelenvaló istennő, aki minket oly láthatóan körülveszel, felismerlek téged a te lepledben, a te szabad akaratom az, ami nekünk halandóknak szükségszerűségként tűnik fel. Csupán mi nem ismerjük saját helyzetiünket, saját akaratomunk vakít el bennünket, amennyiben elvész a te megfoghatatlanságodban és nem világol nekünk. Mély éjszakában vagyunk, erre nem virrad, és nem jön az új fény, mellyel láthatárunk megvilágítod, anélkül hogy magad világítanál: te csak hatsz, és hatásod világít nekünk. Hasonló vagy a mi napbolygónkhoz, amely valószínűleg maga is csak a fényt bocsátja ki, anélkül hogy valójában ő világítana. Neked csak a segédeszköz kell, az éteri médiumé, ahhoz hogy világíts, és ez számodra a gondolat. Éspedig annak, akinek feljön a te fényed, mert ennek az embernek nem kell többé félnie elvakítástól, és ha szemeit minden látható dolog számára lezárja, úgy is még mindig lát, és a világot a maga láthatatlan alakjaiban szemléli. A természetet az ő látszólagos szükségszerűségében látja, amennyiben a szabadságot igazi szükségszerűségében látta meg, mivel a szabadságban megtalálta a legnagyobb törvényszerűséget. A legnagyobb rágalom ellened, oh Istennő, mellyel valaha is illettek, az, hogy te lennél a törvénytelen önkény. Te vagy magadnak a törvény, az örök, változhatatlan törvény, melyet soha sem szegsz meg. A lehetséges nálad mindig az egyetlen, ami egyben szükségszerű. Csak a mi akaratomunk ingadozik, mert ő a mi kívánságainktól függ, ezért erőtlén. Csak az egész szövevényében hat, és hatnia kell. Te viszont szabadon hatsz, mert az egészre hatsz, és az egész szövevényén kívül. Te nem úgy hatsz, mint egy erő, amelyet ellenhatás határoz meg és éltet, te hatsz a nemlétezőre, feléleszted a holtat elgondolható ellenhatás nélkül, ezért hasonlít a te hatásod az alkotásra, illetve nem hasonlít, mert a hatásod igazi alkotás. Ezért nincs nálad lehetetlen, mivel minden szükségszerű; ez ellentmondás számunkra, ám csak számunkra, mert mi téged meg nem foghatunk.

Ki hisz benned mindenható szabadság? Aki igen, az hegyeket hegyekre tornyosíthat, ha csak akar-ná, és ez nem a dolog lehetetlenségén múlik, csak és kizárólag az ő akaratótól függ, attól, hogy ezt miért nem akarhatja. Ő képes saját szabadságát igaz szükségszerűséggé tenni, ezért igaz tisztelőd imádásra méltó istennő; tisztel téged, csak azért, hogy tiszteljen, és távol áll tőle, hogy téged használjon, mert tudja, hogy drágább vagy mindennél, amire mi téged használni gondolhatnánk.

A szegyenletes vétség, amely valaha a te neved viselte, az alacsony rabszolgalelt szörnyszülőlttje volt, nem szabadság volt. Nem, fennkölt istennő! Nem vagy-e inkább a szerzője mindennek, ami jó és szent az emberiség számára? Nem az a rendeltetésed, hogy a mohó vágyakozásnak hajtárt szabjál, és minden féltelenségnek megálljt parancsoljál? Nemde a te törvényed – legyetek szabadok, csak azért hogy szabadok legyetek! – szent törvény, mely semmi mást, csak szabadságot lehel? Igen, te vagy magad eleme magadnak, és minden más ezen kívül megfojt téged. Színtiszta szabadság vagy a szabadságban.

Az aki nem akar mást, csak szabad lenni, azért hogy szabad legyen, teljességgel szabad, a szabadságot eredendően a szabadsággal érte el. Véle semmi sem történik, csak az, amit ő akar, és neki ezt nem kell előre tudnia, mert amit akar, azt a tudástól függetlenül akarja, nem is akar semmi mást, csak szabadnak lenni, és szabad akarata úgy lebeg, mint Isten a mindenség felett. Semmit sem kap a véletlentől, mert szabad akarata által eleve meghatározott mindent, és szabad kézzel irányítja a sorsot. A végzet engedelmesen igazodik hozzá, és önmagára ismer az ő szelidségében. Ez a színjáték elbájolja az isteneket, és tapsolnak neki.”

Nem kétséges, Kazinczy ebből a szabadságesszéből írta a SZABADSÁG-ÓDÁ-t. Amikor azonban eljutott odáig, hogy „mi téged meg nem foghatunk”, feltehetően belefáradt a sza-

badság mindenhatóságának ecsetelésébe, így a költemény második felén talán inkább a boldogságesszé lenyomatát érezzük. Íme néhány részlet ez utóbbiból: *„Mindenki által óhajtott Istennő! Kérdezzük, hol vagy, hol van otthonod és nem lelünk téged. Csak az égben lakozol, vagy az ég az, hol fészket raktál? Részletelnél minket itt lenn is, vagy csak neved az, mi a halandó ajkán oly edesen hangzik? Van-e neked kísérod – a látszatboldogság –, az árnyad? Nincs más értéked, csak az, amit neked tulajdonítunk; vagy nem boldogabb az, akivel feledteted, hogy akár egyszer is keressen téged? Legnagyobb tiszta gyönyörűség vagy-e, vagy tevékenységünk titkos rugója rejtőzik-e benned, és ez a tevékenység tesz minket boldoggá?”*

A boldogság Sipos okfejtésében *„a szabadság félreismerhetetlen lánya, az élvezhetetlen szabadságé”*. Ugyanakkor *„az örök, változhatatlan szabadság”* a boldogság alakjában jelenik meg, a boldogságistennő pedig a szabadság egében lakozik. A tevékeny ember nem akar mást, mint *„saját szabadságával”* élni, *„saját tevékenységét szabadon kifejtteni, és ennek a nyilvánítása számára az egyetlen boldogság”*. Tehát az ilyen ember számára *„a boldogság maga a szabadság látható alakban, és ki ne sejtene, hogy a látható szabadság valóságos szférája éppen a mi világunk, amelyet a tevékeny ember a boldogság világává akar tenni”*. A boldogságesszé végkövetkeztetése: *„A szabadság tehet bennünket boldoggá, amennyiben a boldogságra méltóvá tesz.”*

A boldogság és szabadság összefüggéseinek kifejtése olvastán tette fel a kérdést Kazinczy, hogy mi is a szabadság? És kereste a választ. Pontosabban, átültette Sipos okfejtését. Az eredmény: a SZABADSÁG-ÓDA. Ez Sipos Fichte-extractusának – Márton József szótárának kifejezésével –, „rövid summázatának” átpoetizálása. Ugyanakkor Sipos írásait sem lehet summázatoknak minősíteni, hanem esszéknek, poetizált filozófiának. Fichte említett ihlető művének szövegéhez kevesebb közük van, mint szelleméhez. Akárhogy forgassuk Sipost, nem találunk Fichtétől átvett mondatokra, még szófordulatokra sem. Viszont fejtegetése ugyanannak a filozófiai diskurzusnak a része. Sipos ugyanakkor gyakran kifejezetten elhallgatta azt, ami egyébként saját gondolkodásának alapja lehetett. Fichte például azt fejtegette, hogy *„csak rendszeres filozófiai tanulmányokkal lehet a valláshoz és áldásaihoz felemelkedni, és aki nem filozófus, örökre el van zárva Istentől és az Ő országától”*; ha pedig tudományos előadást tart, eleve az igazság birtokában van, mielőtt még érvelne. Ilyesmit olyan fegyelmezett lelkész, mint Sipos, persze nem írhatott le, de öntudatát megemelte, és biztonságérzetét fokozta. Halotti beszédei a magyar filozófiai értekezések gyöngyszemei. Egyben jelzik a magyar és a német helyzet közötti különbséget: a magyar filozófus nem tarthatott nyilvános előadást, mint Fichte, meg kellett elégednie a papi palást és a temetés alkalmának védelmével és lehetőségével,¹⁰ aztán vissza kellett húzódnia a belső szabadságba, ahol a filozófia prózáját át-poetizálhatta.

Igazán azonban Kazinczy tehetsége alakította a prózát költészetté. Prózai filozófiai tételek sorjáznak: a szabadság abszolútum, önmagában és önmagáért létezik, a sza-

¹⁰ Jellemző, hogy amikor Fekete János elolvasta Teleki Lászlónak az anyja halálára írt gyászversét, így válaszolt neki:

*„Hogy követni foglak, tudod ígéretem,
S halottas versekre fejem rá is vetem.
Látván, hogy azokban szabadon áldozni
Lehet józan észnek, s valóságra hozni,
Amit cenzoraink másképp tiltanának,
Szorosb határt szabván más egyéb munkának.”*

badsgot nem lehet kisajátítani, láncra verni, felhasználni és visszaélni vele, a szabadság szükségszerűségként hat, de nem enged a szükségszerűségnek, az emberi belső fény világít, de a szabadságnak köszönhetően, a szabadság a mindentől független szabad akarat. Ezek a felvilágosodásvallás alaptételei. Számot adnak arról, hogy a kor ember számára a filozófia mit segíthet a világháborús és terrorral telített gonosz időkben, amelyek párhuzamát a római polgárháborús világban látta. Ezt a párhuzamot most mellőzte a PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költeményben. Ezzel együtt, ha a verset és a prózát összehasonlítjuk, akkor hol erősebb, hol gyengébb a saját korra utaló metapolitikai dimenzió.

Kazinczy például, Sipostól eltérően, önkény, illetve kény helyett kéjt írt, „*féktelen kéj*”-t.¹¹ A pokoli birodalmat nem fordította át, mert ez minden világi birodalomra érthető lett volna. Viszont a föld szegény gyermeke helyett népről írt. Elhagyta Sipos utalását „*a szégyenletes vétség*”-re, mert ez a francia forradalom volt, és annak emlékét és jelentőségét nem akarta így profanizálni.

A SZABADSÁG-ÓDA eredeti mű; ha fordítás, akkor „*mitikus fordítás*”, olyan, amilyennek Novalis MONOLÓG-jában ezt a nyelvtani fordítástól homlokegyenest eltérő fordítási technikát jellemzi: „*A mitikus fordítások a legmagasabb stílusban való fordítások. Az egyéni művekek tiszta és teljes jellegét mutatják be. Nem a valóságos műveket, hanem annak eszményét. Úgy hiszem, még nem is létezik annak egész mintája.*” Van mítosza. Ilyen – Novalis szerint – a modern Madonna. És ilyen a szabadságmítosz. Mindenesetre Kazinczy reménye szerint az óda „*némely lelkekbe szikrát vet, s arra fogja szoktathatni, hogy érteni igyekeznek, amit eleintén nem értenek*”.

Kazinczy és Sipos nyílt dialógusa részben megerősíti, részben gyengíti azt, amit 1811-ben Schleiermacher írt a filozófia és a költészet viszonyáról: „*a filozófiai spekuláció különleges, magányos mű, amely az egyéni szellemben teljesedik ki, és itt az idegen segítség éppen olyan hasztalan, mint ha egy barát tanácsot ad a fikcióiban és álmaiban élő költőnek. Ha a költő csak egyéni ihletéből meríthet, a gondolkodónak elmélkedései mélységeiben kell élnie*”. A SZABADSÁG-ÓDA a költő és a filozófus dialógusa nélkül nem született volna meg. Ez alapvetően nyílt dialógus volt, de a költői episztola születésébe némileg talán belejátszott egy rejtett dialógus is, méghozzá a nagy ellenséggel, Batsányival.

Kazinczy a saját költeményéről valló leveleiben egy szóval Batsányira. Mégis mintha az alakja is felvillanna az ihlető közegben. Mintha Kazinczy versengeni akart volna az egykori vetélytárral, és be akarta volna bizonyítani, hogy jobban ért a filozófiához és a költészethez. Hiszen – Szentmarjajtól hallotta – állítólag Batsányi hengegett azzal, hogy mennyire érti Kantot, és Kazinczy úgy tudta, hogy egyszer pesti társaságban „*magyaráza is*”, amíg Kreil professzor durván le nem intette, hogy miként mer így beszélni értő előtt. (Az 1790-es években a professzor úr ellen kantianizmusa miatt eljárás indult, de aztán megpuhult, besúgó lett, és Batsányiról is jelentgetett.) Kazinczy viszont most bizonyította kantianizmusát, méghozzá Sipos előtt, aki akkortájt a legnagyobb magyar kantiánus lehetett. A szabadságódával is mintha Batsányit akarta volna felülmúlni. Ha leveleiben Batsányiról írt, gyakran megemlítette, hogy annak ódáját (a DER KAMPF már korábban megjelent második része) Csokonai leszólta.

Mint már szó volt róla, Kazinczy talán azt sem tudta megbocsátani, hogy Kassán az udvarlásban alulmaradt. A nyelvvitáikba is belejátszott a fájó emlék. Batsányi ugyanis

¹¹ OSZKK, An. 2971/10. Ez az egyetlen olyan teljes változat, amelyet maga Kazinczy írt, a többi töredékes.

1798-ban kiadta Ányos Pálról szóló tanulmányát, amelyet még tíz évvel korábban Kassán készített. Ebben a magyar nyelvet az olyan szűz leányhoz hasonlította, „*akinek tiszta erkölce s ennek érzéséből származó nemes büszkesége semmiféle erőszakot el nem szenved. Megnyerheted idővel, és tetszésedre hajthatod nagyra-termett s minden szépek és jónak elfogadására alkalmas szívét, ha illendő módját tudod, és oly boldog csillag alatt születettél, hogy ezt tudhasd; de (akárki légy különben!) e nélkül ne járulj hozzája, ne alkalmatlankodjál rajta: mert szégyennel tele kosarat kapsz!*” Kazinczy, miután ezt elolvasta, a gondolatmenetet – egyik levelében Batsányiról írva – úgy folytatta, hogy érezhetjük, a „szűz leány” kép elevenébe vágott: „*az erőszak és erőszak közt van különbség, s vannak erőszakok, amelyek oly kedvesek, hogy minekutána meg vannak téve, s látjuk, hogy nem estek meg rosszul, még örülnünk, hogy elkövetettek. S ki mondja meg, míg a munka nem dicséri a művészt, melyküink az, aki boldog csillag alatt született?*” Egyébként: „*az az író, aki rossznak ismeri a maga művét és még sajtó alá is ereszti azt, nincsen hon. Ha művét remeknek nem nézi is, mely ismét sok volna, igen rossznak bizonyosan nem gondolja; s így a szűzhöz az is közelít, akinek nem tűnt fel a csillag*”. Nyomasztotta a Batsányival kapcsolatos múlt és még a jelen is. Még ebben az évben, 1815-ben Bécsben, amikor azt hitte, hogy letartóztatják, felvillant előtte: „*Batsányit éppen így ejtétek kelepécebe.*” Ettől félt, ezért volt óvatos. Kufstein emléke kísértett. Itt majdnem szomszédok voltak, csak egy szoba választotta el őket egymástól. Együtt élvezhették a profosz köszöntését. A szabadságról szólva mindkettejüket Schiller is ihlette. Batsányi még idézte is, ahogy a német költő versbe foglalta a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS tanítását. És azt is, ahogy Schiller a XIX. századot annak hangsúlyozásával köszöntötte, hogy a szabadság csak az álmok birodalmában van, és a szép csak a dalban él. Ő ezt egyben cáfolta. Kazinczy szabadságódája viszont álmában hangzik fel. És igazában később éppen Sipos erősítette meg: „*az emberek minden egyes szabad megnyilatkozása a belső kinyilatkoztatás jegyét viseli*”. Az ember pedig álmában szabad, hát még ha költő.

*

A Siposhoz intézett költői elmélkedés szép tanúság az esztétikai és a morális létezés egymásbajátságáról. Privilegizált pillanatok szüleménye. A *szabadság* szót eddig csak kétszer használta a költő Kazinczy, most egy költeményben háromszor. Az addigi rekord Batsányié: tizennégy alkalommal élt vele. Az összehasonlítás kedvéért egy pillantás arra, hogy kinél hányszor fordul elő a szó: Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly: 4-4, Ányos Pál, Versey Ferenc, Kölcsey Ferenc: 6-6, Berzsenyi: 7, Vörösmarty Mihály, Bajza Ferenc: 10-10, Garay János: 20, Arany János: 34, Petőfi Sándor: 80. Így tekintve, Batsányi volt tehát a szabadság költője. A DER KAMPF keserűsége AZ APOSTOL kétségbeesettségét előlegezi.

A DER KAMPF-ban a szabadság és istennője sem főszereplő, bár jelen van, mert mint-ha ő lenne a Múza. A kötet illusztrációján úgy néz ki, mint a francia forradalom megszelídített női szimbólumalakja, aki így buzdít: „*Őnálló légy és szabad, ó ember!*” Ez viszont némileg groteszk mozzanat, mert Napóleon nem az emberi szabadság ügyében munkálkodott. De hát végül is Batsányi még nem ismerhette, amit barátja, Kisfaludy Sándor később már olvashatott, és pedig a bukott császár keserű megjegyzéseit: „*Vétkeztem a liberális eszmék ellen*”, „*megsértettem a népeket*”, „*nem a koalíció döntött le a trónról, hanem a liberális eszmék*”. Ekkor Batsányit már újra vallatták, éppen azért, mert Napóleon táborában szolgálta a liberális eszméket.

A VIASKODÁS (DER KAMPF) megfelelője Kazinczy életművében a PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költemény. Mintha arra is válaszolna. Igaz, nem tudom bizonyítani, hogy Ka-

zinczy tudatosan írt volna ellenkölteményt. De erősen emellett szól az, hogy szakított a szabadkőművességre való célozgatással. Ebben a versében – kivételesen – nincs semmiféle szabadkőműves elem, annál inkább Batsányinál; olyan kitételek, mint: „*nemesek szövetsége*” (Bund der Edlen), „*Auf Jüngling!*” (Rajta tanítvány!), aki Istenhez hasonló (der Göttergleiche Jüngling), hogy aztán mindenható mesterként (allgewaltiger Meister) tevékenykedjék. A VIASKODÁS ideologizáló kiáltványnak is beillik. Áthatja az erénykultusz, ami az akaratkultusszal fonódik össze. Ez már Kanthoz vezet, miközben olyan világban vagyunk, amelyet szigorú deista mechanika jellemez. Fennkölt pátosz hangján szólt Batsányi – Kazinczy viszont finom iróniával és öniróniával.

Kazinczy PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költeménye úgy is olvasható, mintha a Batsányi-féle demokratikus cézárizmus útvesztőjébe került ember szabadságával állítaná szembe a sajátját – „*a börtönben*”: hazánkban. És úgy is élt ezzel a szabadsággal, hogy mitológiai elemekkel agyonhalmozott költeménnyel köszöntötte Napóleon és Mária Lujza nászát. A költeményt külön ki is adta. Magának pedig feljegyezte: „*Én elhíszem, hogy a Fejér Miska s Fekete Panna lakodalmokra nevetség isteneket hozni játékba, de ha az-e Napóleonénál? S hát ha p. o. nekem nagy okom volt, amit az istennel mondtam, mondhatnom? Vele mondhatám: nem senkivel mással.*” Például azt, hogy Athéné így rendelkezett: „*Párizs bántott meg, Párizs bosszúlja meg estem!*”

Párizs első esetben a trójai királyfi, aki nem Athénének ítélte Erisz almáját. Másodszor viszont Párizson „*a város értettetik*” – jelezte maga Kazinczy. A forradalmi város? Ezt nem vallhatta meg, de Napóleon tetteiben most a forradalom energiáinak elszabadulását látta. Napóleon „*több*”, mint a nagy világhódítók bármelyike. Megszelídítésére nincs fegyver. „*Új fortélyt kíván az idő.*” A francia császár és az osztrák császárlány egybekelésekor pedig „*tapsol, ég föld*”, csak Ausztria ered „*búnak*”. Mintha a többi a történelemre bízta volna Kazinczyt, a feltartóztatatlannak hitt haladásra – hallgatólagosan.

Aligha véletlen, hogy amikor a császári frigyét köszöntő Kazinczynak eszébe jutott a nagy vetélytárs, Batsányi, mintha megint a DER KAMPF-ra akart volna válaszolni. Büszkén vallotta, hogy felülmúlta a bonapartista költőt. Persze a stílus terén.¹² Az a kritikus pedig, aki nem veszi észre az üzenetet, Kazinczy szerint: „*Mindent lát, csak az erdőt nem látja a sok fa miatt!*” Az erdő a politikai számítás és a remény, azért is, mert a jó stílus azonos a széppel.

A SZABADSÁG-ÓDA hallgatólagosan érzékelteti Kazinczy szépségkultuszának mély értelmét. Hiszen láthatjuk, hogy a szabadság az adott való világban öncsalásnak tűnhet, és valóságos börtönbe vezet. A szépség viszont örök, és az örök szabadság felé visz. Ameddig viszont a profosz életünk lehetséges vagy valóságos szereplője, Kazinczy költeménye is örök.

¹² Kazinczy így vallott Szemere Pálnak és Kölcsy Ferencnek: „*Én irigyleném még Batsányinak is – pedig neki nem örömet irigylenék valamit – ezen négy sort:*

*S ah, a spréai szép Amazon már kezdi csatáját,
S ah, szabad a remegő spréai szép Amazon!
S a diadalmas előtt Berlinnek tornyai rengnek,
Mint a vén Gotthárd reng vala lábai alatt.”*

A szép amazon a porosz királyné, aki maga vezette a jénai csatába a porosz hadsereget. A Gotthárd nem más, mint az alpesi hágó. Kazinczy tudta, hogy Napóleon a Bernát-hágón kelt át Marengó felé menet, de azt hitte, hogy a Gotthárd magasabb, ezért – élve a költői szabadsággal – arra vezette.

Irodalom

A tanulmány megírásában mindenekelőtt Batsányi János ÖSSZES MŰVEI-re (szerk.: Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Zsindely Endre, Bp., 1960–1967), Kazinczy Ferenc 23 kötetben összegyűjtött LEVELEZÉSÉ-re (szerk.: Váczy János, Bp., 1892–1910, Harsányi István, Bp., 1927, illetve Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Bp., 1961), VÁLOGATOTT MŰVEI-re (szerk.: Szauder József, Bp., 1960), ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI-re (szerk.: Gergye László, Bp., 1998), valamint az Országos Széchényi Könyvtár, illetve az MTA Kézirattárában őrzött Batsányi-, Kazinczy- és Sipos-kéziratokra támaszkodtam.

Sokat merítettem továbbá a következő munkákból: Batsányi János: A MAGYAR TUDÓSOKHOZ. Pest, 1821; Baur, Ferdinand Christian: DIE CHRISTLICHE GNOSIS ODER DIE CHRISTLICHE RELIGIONS-PHILOSOPHIE IN IHRER GESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG. Tübingen, 1835; Benda Kálmán (szerk.): A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI I–III. Bp., 1952–1957; Fichte, Johann Gottlieb: DIE ANWEISUNG ZUM SELIGEN LEBEN (hszg.: Hansjürgen Verweyen). Hamburg, 1983; Fichte, Johann Gottlieb: VÁLOGATOTT FILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Bp., 1981. 155–157.; Fried István: AZ ÉRZÉKENY NEOKLASSZICISTA. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996; Gergye László: KANTI ÉS FICHTEI NYOMOK KAZINCZY FERENC EGY EPISZTOLÁJÁBAN. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1993. 3–4. sz. 434–445.; GUSDORF, GEORGES: SIGNIFICATION HUMAINE DE LA LIBERTÉ. Paris, 1962; HORÁNSZKY LAJOS: BACSÁNYI JÁNOS ÉS KORA. Bp., 1907; Kazinczy Ferenc: AZ ÉN ÉLETEM (szerk., az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Ferenc). Bp., 1987; Kazinczy Ferenc: ELŐBESZÉD A KASSÁN KIADNI ELKEZDETT MAGYAR MUZEUMHOZ. MTAKK, RUI 4–13.; Kazinczy Ferenc: AZ ÉN PANDECTÁM. MTAKK, K 633/I–III; Kazinczy Ferenc: HISZTÓRIAI JEGYZÉSEK. MTAKK, K 620.; Kazinczy Ferenc: A NAGYSÁG ÉS SZÉPSÉG DIADALMA, NAPOLEONNAK ÉS LUIZÁNAK MENYEKZŐJÖKNÉL. Sárospatak, 1810; Kecskeméti, Károly: LA HONGRIE ET LE REFORMISME LIBÉRAL. PROBLÈMES POLITIQUES ET SOCIAUX (1790–1848). Roma, 1989; Kókay György: FELVILÁGOSODÁS, KERESZTÉNYSÉG, NEMZETI KULTÚRA. Bp., 2000; Kosáry Domokos: A MAGYAR ÉS EURÓPAI POLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 2001; Kosáry Domokos: MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON. Bp., 1996; Kövér Lajos: BATSÁNYI JÁNOS NAPOLEONNAK SZÁNT ÁLLAMELMÉLETI MUNKÁJA 1809-BŐL. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica LXXII*. Szeged, 1982. 33–45.; Makkai Ernő: ADALÉKOK A MAGYAR PHILOSOPHIA TÖRTÉNETÉHEZ. SIPOS PÁL HÁROM ISMERETLEN LEVELE KAZINCZY FERENCHEZ. *Szellem és élet*, 1942. 3. sz. 167.; Makkai Ernő: SIPOS PÁL KISEBB FILOZÓFIAI MŰVEI. *Szellem és élet*, 1943. 3–4. sz., 158.; Makkai Ernő: SIPOS PÁL ÉS KAZINCZY FERENC. Kolozsvár, 1944; Pajkossy Gábor: TOLDY FERENC PÁLYAKÉPÉHEZ. MAGYARHONTÓL AZ ÚJVILÁGIG. EMLÉKKÖNYV URBÁN ALADÁR ÖTVENÉVES TANÁRI JUBILEUMÁRA (szerk.: Erdődy Gábor, Hermann Róbert). Bp., 2002; Mátyási József: A BARÁTSÁG ÉS ANNAK MESTERSÉGE. Pest, 1821; Palanovics Dorottya: DER KAMPF. In: ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK BATSÁNYI JÁNOSRÓL (szerk. Kertész Károly). Tapolca, 1995; Pradt: UEBER DEN WIENER-KONGREß. I. Teutschland, 1816; Pukánszky Béla: HERDER HAZÁNKBAN. Bp., 1918; Schuy Gilbert: BATSÁNYI JÁNOS ÉS I. NAPOLEON 1809-KI PROCLAMÁTIÓJA A MAGYAROKHOZ. Bp., 1914; Sipos Pál: TERMÉSZET ÉS SZABADSÁG (szerk.: Makkai Ernő). Kolozsvár, 1944. 9. Szauder József: BEVEZETÉS. KAZINCZY FERENC VÁLOGATOTT MŰVEL. I. Bp., 1960; Szauder József: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. Bp., 1970; Szimonidesz Lajos: BATSÁNYI ISMERETLEN VALLOMÁSA A MARTINOVICS PERBEN. *Sorsunk*, 1947. 3. sz. 129–131.; Váczy János: KAZINCZY FERENCZ ÉS KORA. I. Bp., 1915; Vajda Ilona: BATSÁNYI JÁNOS ÉS BAUMBERG GABRIELLA. I. Bp., 1938; VERSTÁR. Arcanum Kiadó, diszk.; Weöres Sándor (szerk.): HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL. Bp., 1977; Z. Szabó László: KAZINCZY FERENC. Bp., 1984.